

Atmosféra - 1. úvod

- ◆ atmosféru mají všechny planety sluneční soustavy
- ◆ atmosféra je tvořena převážně plynnými složkami, které se v ní nahromadily v průběhu geologického vývoje
- ◆ atmosféra obsahuje: vzácné plyny, plynné sloučeniny lehkých prvků
- ◆ mimo inertní vzácné plyny v atmosféře není žádná složka trvale

Atmosféra - 1. úvod

- ❖ v porovnání s atmosférou ostatních planet je zemské ovzduší anomální výskytem O_2 a H_2O v podmínkách blízkých trojnému bodu
- ❖ obecným rysem atmosfér je velká cirkulace a rychlý pohyb mas daný rozdílným ohřevem

Atmosféra - 2. složení

constituent	average concentration (ppm v ⁻¹)	residence time
N ₂	780 840	10 ⁶ years
O ₂	209 460	5000 years
Ar	9 340	
Ne	18	
Kr	1.1	
Xe	0.09	
CO ₂	356	15 years
CO	0.1	65 days
CH ₄	1.65	7 years
H ₂	0.58	10 years
N ₂ O	0.33	20 years
O ₃	0.01 - 0.1	100 days
NO/NO ₂	10 ⁻⁶ - 10 ⁻²	1 day
NH ₃	10 ⁻⁴ - 10 ⁻³	5 days
SO ₂	10 ⁻⁵ - 10 ⁻⁴	10 days
HNO ₃	10 ⁻⁵ - 10 ⁻³	1 day

Atmosféra - 2. složení

Rozdíly v uváděných obsazích vznikají

- vývojem analytických technik, možnostmi měření
- růstem koncentrací některých komponent (CH_4 , N_2O , CO_2)
- znečištěním ovzduší v některých oblastí

Atmosféra - 2. složení

- ◆ Obsah hlavních komponent v atmosféře úzce souvisí s „dobou setrvání“

$$t = \frac{m_i}{r_i}$$

- ◆ Doba setrvání - residence time t (turnover time, lifetime)
- ◆ m_i ... množství látky v daném rezervoáru v daném čase
- ◆ r_i ... rychlost vstupu, výstupu

Atmosféra - 2. složení

◆ $t > 10\ 000$ let

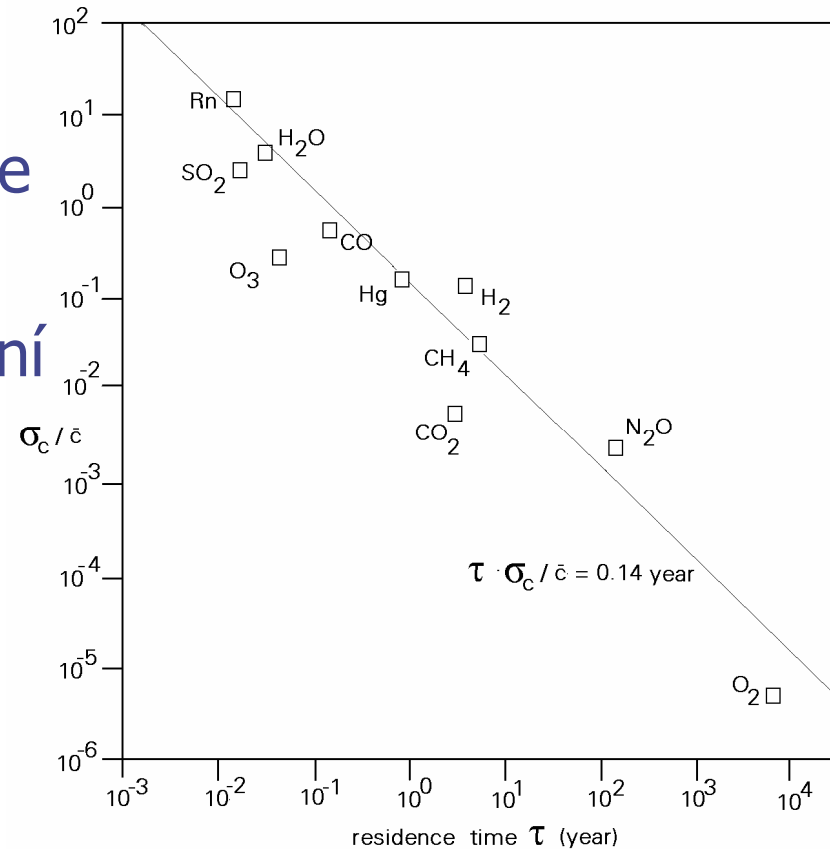
- ◆ molekulární dusík
- ◆ molekulární kyslík (t - 10 000 let)
- ◆ vzácné plyny (doba setrvání milióny - miliardy let, největší doba setrvání Ne)

◆ $t < 10\ 000$ let

- ◆ CO₂, oxidy síry a dusíku
- ◆ amoniak, ozón
- ◆ uhlovodíky

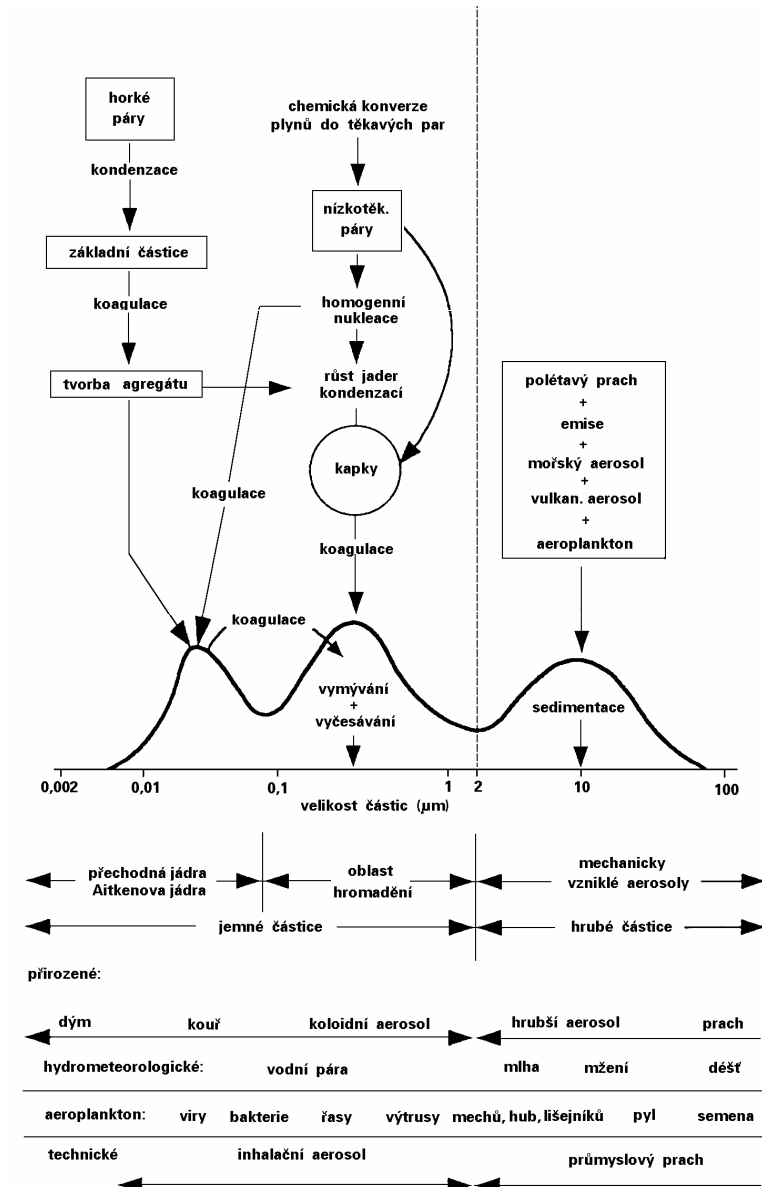
Atmosféra - 2. složení

Závislost mezi koeficientem variace stanovení koncentrace plynu a dobou setrvání v atmosféře (Junge, 1974)
Plyny s dlouhou dobou setrvání v atmosféře mají malou variabilitu v obsazích danou dokonalým mísením atmosféry.

Atmosféra - 2. složení

- ◆ Atmosférický aerosol
- ◆ aerodisperzní soustavy pevných a kapalných součástí
- ◆ liší se složením, vznikem, funkcí
- ◆ nejčastější složkou jsou organické látky a elementární uhlík (v čistých oblastech síran amonný)

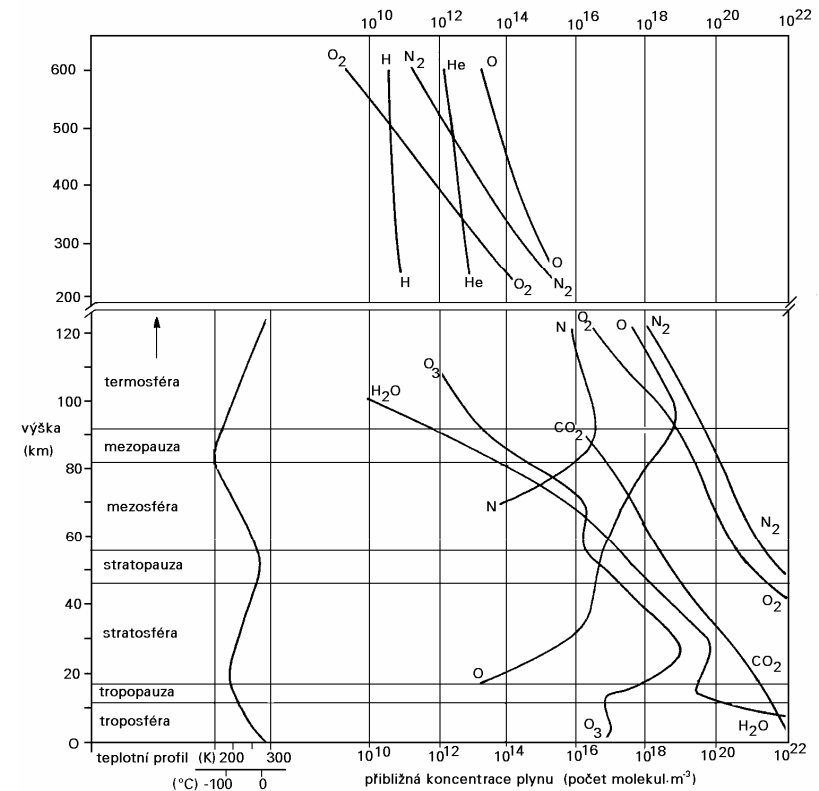
Atmosféra - 2. Složení aerosol

- ◆ „pozitivní role“
  - ◆ kondenzační jádra oblačnosti (kapének 0,05 - 1 μm , sněhových vloček 5 - 50 μm)
  - ◆ „plynulá“ kondenzace vody
  - ◆ optické jevy
- ◆ „negativní role“
  - ◆ poškozování povrchů přírodnin i lidských produktů
  - ◆ distribuce škodlivin
  - ◆ vliv na biosféru

Atmosféra - 3. Stratifikace

Troposféra - sahá do 7 - 18 km, -vzniká v ní klima, intenzivní pohyb mas je dán ohřevem zemského povrchu a pohybem lehkého vzduchu směrem vzhůru

Opačné situace - chladný vzduch je při zemi, teplejší nahoře (inverze) nepříznivě ovlivňuje konec troposféry je dán teplotním minimem, které představuje ledovou past pro vodu

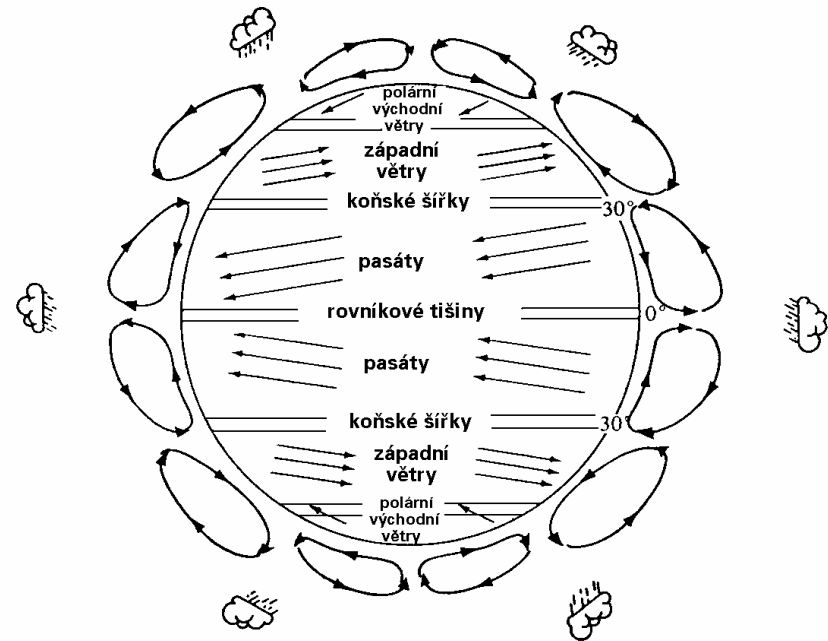
Atmosféra - 3. Stratifikace, proudění

obecným rysem atmosféry je velká cirkulace a rychlý pohyb mas daný rozdílným ohřevem vertikální pohyby úzce souvisí s pohyby horizontálními

- základní systém globální cirkulace ovzduší
(Ferrelův model) tvoří dva subsystemy severní a jižní polokoule

- každý subsystem se skládá ze třech konvekčních buněk jejichž hranice jsou dány základními zeměpisnými šířkami (rovník, obratníky a pol. kruh)

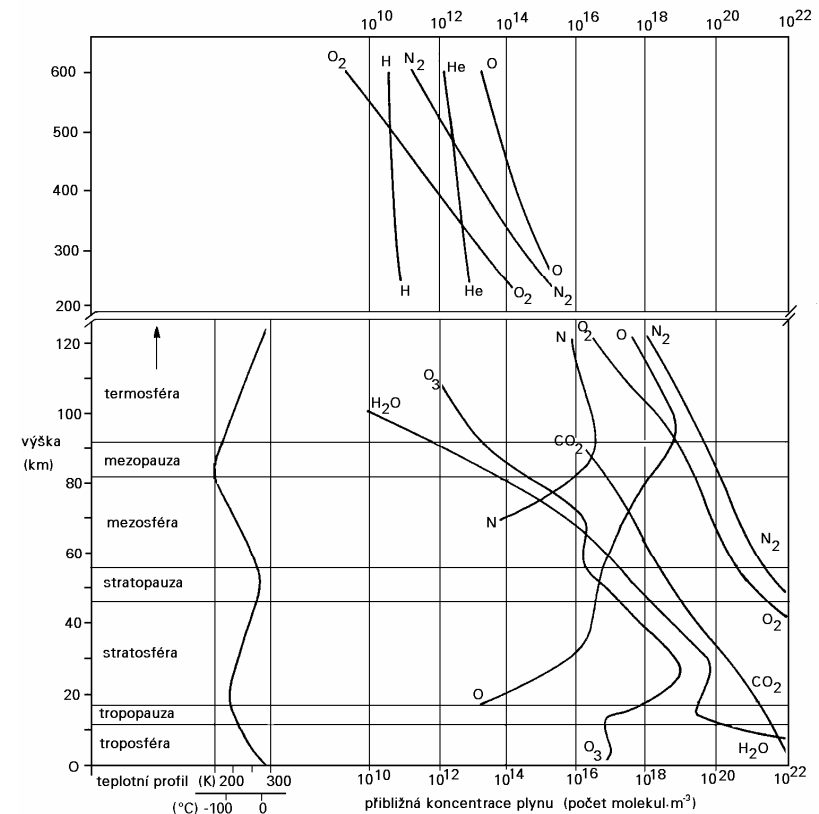
- základní směry proudění větru vznikají ohřevem vzduchu v oblastech rovníkových a jejich poklesem kolem obratníků

Atmosféra - 3. Stratifikace

Stratosféra

- na bázi se nachází ozónová vrstva, kde při radikálových reakcích dochází k produkci O_3 , pohlcování tvrdého záření
- méně intenzivní mísení mas, delší setrvání stabilních škodlivin
- více fotochemických reakcí
- hranice daná teplotním minimem v cca 50 km
- látková výměna mezi stratosférou a troposférou je omezená a episodická děje se variacemi v Hadleyove cele, při bouřích, vulkanických erupcích či difuzí

Atmosféra - 3. Stratifikace

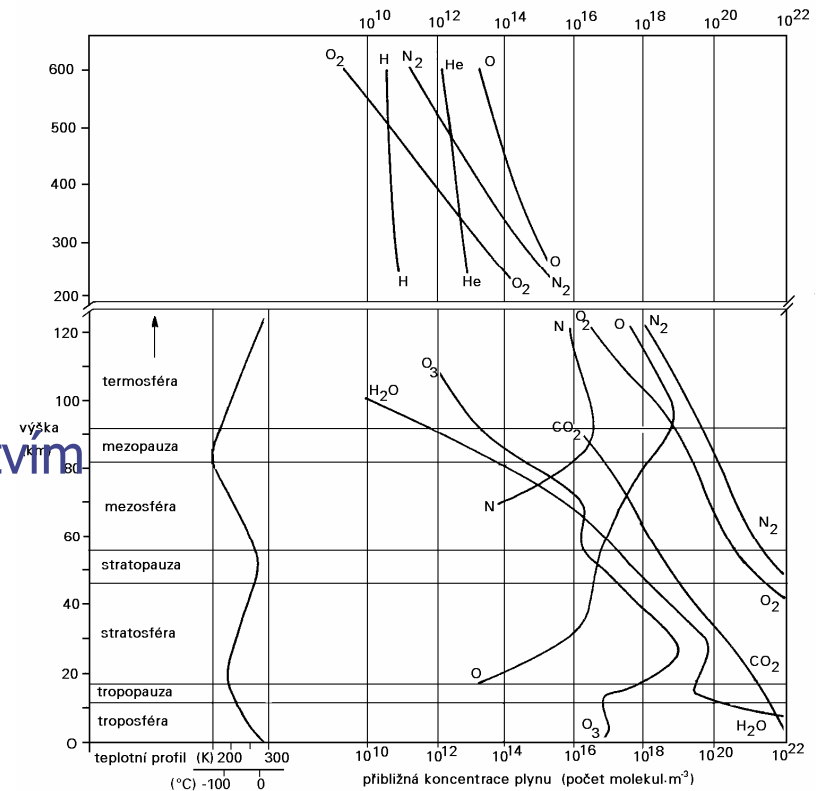
Ostatní sféry

- **mesosféra** pokles teploty daný menším vlivem fotochemických reakcí ve srovnání s ozonosférou, vzniká slabá vrstva mraků mezopauza cca 85 km

- **termosféra** nárůst teploty daný množstvím fotochemických reakcí sahá do cca 150 km

- vznik optických jevů (polární záře, světélkující oblaka)

vertikální profil je závislý na zeměpisné šířce a mění se rovněž v závislosti na sluneční aktivitě

Atmosféra - 4. Vznik

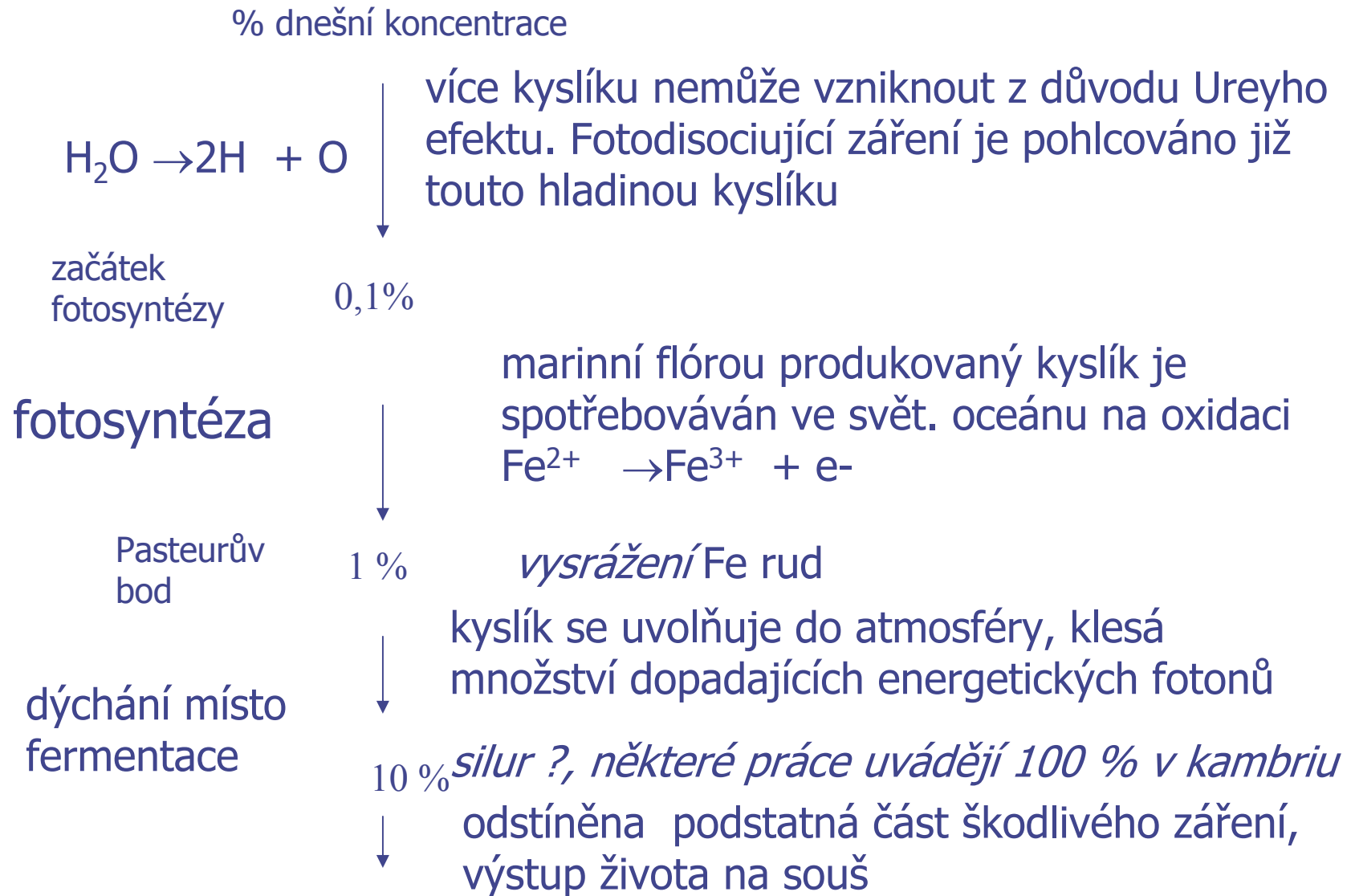
N_2 - hromadění v atmosféře během geologických procesů z původních látek obsahujících NH_4^+ , NH_2 , nitridy

O_2 - fotochemický rozklad vody (méně významný) fotosyntéza

Ar - produkt radioaktivního rozpadu K

Atmosféra - 4. Vznik, kyslík

Vývoj obsahu kyslíku v atmosféře

Atmosféra - 5. Procesy, kyslík

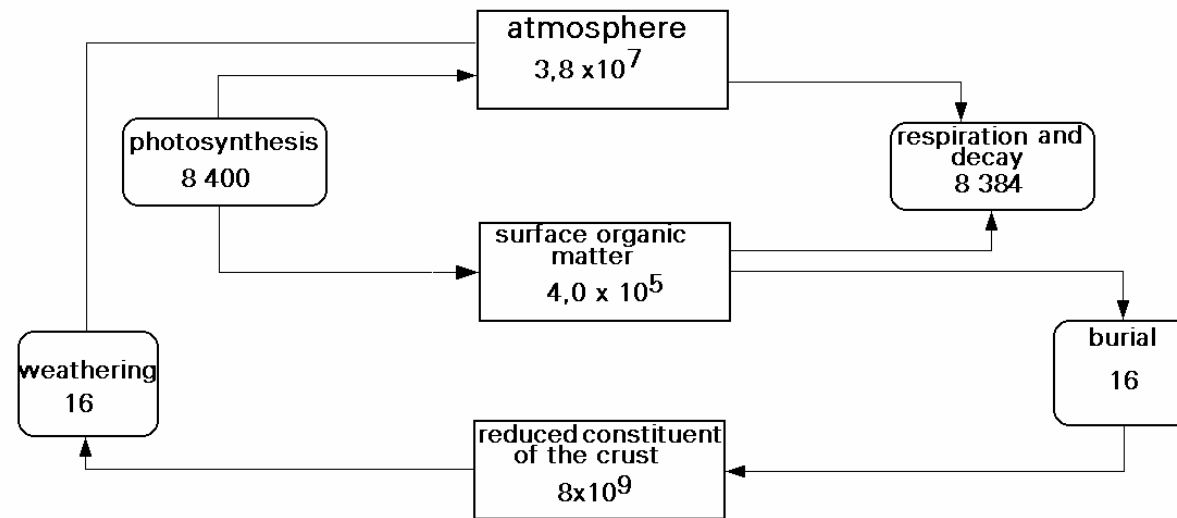

Schéma cyklu kyslíku (originál Walker, 1980), množství v 10^{12} mol O_2 nebo ekvivalentním množství oxidované organické hmoty, netýká se sloučenin kyslíku mobilizovaných v hydrologickém cyklu, při zvětrávání atd.

nejvýznamnější rezervoáry - atmosféra, organická hmota, hydrosféra

Atmosféra - 5. Procesy, kyslík

Kyslík - atmosféra

- vliv disociace vody UV zářením byl významný pouze v začátcích geologického vývoje, dominantní vliv má fotosyntéza

reakce:

disociace vlivem ultrafialového záření (vlnová délka menší než 300 nm)

kde O (¹D) je excitovaný kyslíkový atom

za přítomnosti oxidů dusíku může probíhat:

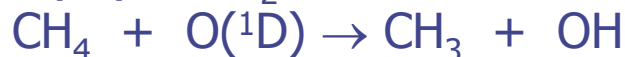

excitovaný kyslík reaguje za vzniku ozónu

časté reakční členy tvoří vody, uhlovodíky, které při fotochemických reakcích produkují

alkyl, hydroxo, peroxy a jiné radikály

Atmosféra - 5. Procesy, kyslík

Kyslík - hydrosféra

kyslík, který se rozpouští ve vodě je jednou z nejdůležitějších látek určujících Eh

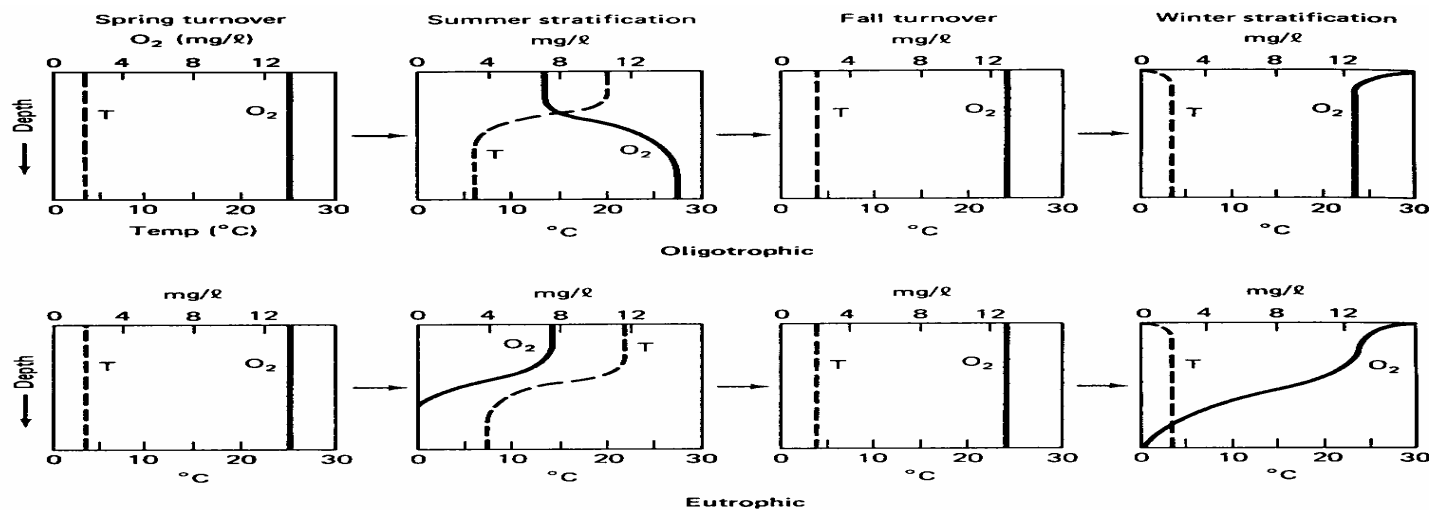
reakce probíhá ve dvou krocích

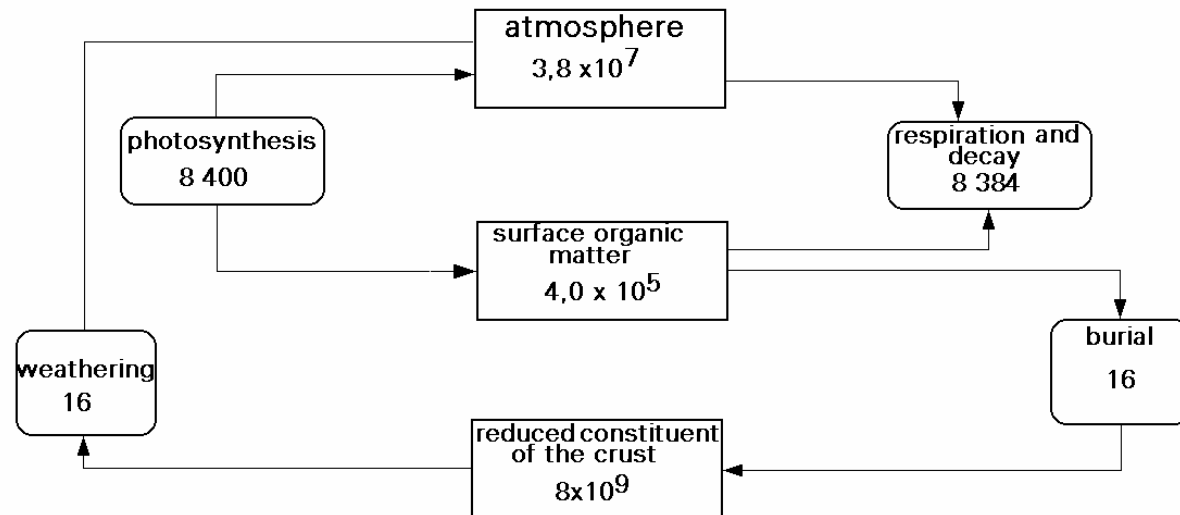
a

protože první reakční krok je mnohem rychlejší než druhý, stává se peroxid vodíku rovněž důležitou oxidační komponentou v přírodních vodách

Atmosféra - 5. Procesy, kyslík

Cyklus:

- klíčem je fotosyntéza $\text{CO}_2 + \text{H}_2\text{O} \rightarrow (\text{CH}_2\text{O}) + \text{O}_2$ prováděná zelenými rostlinami, intenzita závisí na množství světla, teplotě, množství CO_2 , dalších živinách (zejména N, P)
- opačný proces je dýchání, v menší míře rozpad organické hmoty
- rozdíly v bilanci fotosyntézy a respirace určují množství organického uhlíku významné

Atmosféra - 5. Procesy, dusík

mocenství	sloučenina	bod varu ° C	$\Delta H^{\circ}(f)$ kJ.mol ⁻¹	ΔG° kJ.mol ⁻¹
+5	N ₂ O ₅ (g),	11	115	
	HNO ₃ (g),	83	-135	-75
	CaNO ₃ (s),		-900	-720
	HNO ₃ (aq)		-200	-108
+4	NO ₂ (g)	21	33	51
	N ₂ O ₄		9	98
+3	HNO ₂ (g)		-80	-46
	HNO ₂ (aq)		-120	-55
+2	NO(g)	-152	90	87
+1	N ₂ O(g)	-89	82	104
0	N ₂ (g)	-196	0	0
-3	NH ₃ (g)	-33	-46	-16.5
	NH ₄ ⁺ (aq)		-72	-79
	NH ₄ Cl(s)		-201	-203
	CH ₃ NH ₂ (g)		-28	28
			-242	-229

Mocenství a vybrané chemické vlastnosti sloučenin dusíku

HNO₃, silná minerální kyselina, příprava Haberovým procesem tj. oxidací amoniaku na **NO**, který je dále oxidován na **NO₂**.

Rozpuštěním tohoto plynu ve vodě vzniká HNO₃ z kyseliny produkce umělých hnojiv a výbušnin. Kyselina dusičná vzniká rovněž v troposféře přirozenou cestou zejména vlivem radikálů HO₂, RO₂ a OH.

Atmosféra - 5. Procesy, dusík

NO₂ je plyn žlutohnědé barvy, dráždivý, toxický součástí fotochemického smogu, vzniká zejména v městském prostředí.

NO oxid dusnatý je bezbarvý plyn rovněž součástí fotochemického smogu

N₂O - oxid dusný používán jako anestetikum či jako hnací plyn, řadou vlastností podobný CO₂ (strukturou, počtem elektronů, nízkou reaktivitou) výjimkou je velká rozpustnost CO₂

ve vodě a vznik významných rozpustných forem. Protože je poměrně málo reaktivní, má dlouhou dobu setrvání v troposféře a proniká i do stratosféry. Ve stratosféře může tento plyn mít vliv na koncentraci ozonu.

N₂ - molekulární dusík, je bezbarvý plyn, inertnost je daná velmi vysokou aktivační energií (přítomnost trojné vazby v molekule) a tudíž velice pomalou rychlostí při reakci této molekuly.

Kdyby složení Země bylo dané čistě termodynamickou rovnováhou, většina atmosférického dusíku

a kyslíku by se vyskytovala v oceánu jako 0.1 M HNO₃ (Lovelock, 1979).

Díky kinetice chemických procesů se vyskytuje v koncentraci 78 % objemových v atmosféře.

Získává se zkapalňováním a destilací vzduchu.

Atmosféra - 5. Procesy, dusík

NH₃ - amoniak - bezbarvý plyn, rozpustný ve vodě, silná báze..Organické deriváty amoniaku se nazývají **aminy**. nejjednodušší je metylamin - CH₃-NH₂.

Amidy jsou sloučeniny, které vzniknou jestliže nahradíme vodík v amoniaku skupinou R-CO, nejdůležitějších přírodních amidů je močovina NH₂ - CO - NH₂ - metabolit bílkovin a aminokyselin, dusíkaté hnojivo produkované vysokotlakou syntézou CO₂ a NH₃.

Významnou skupinu dusíkatých látek tvoří **bílkoviny**- stavebním materiálem tkání a katalyzátory biochemických procesů, nebo mohou mít speciální funkce.

Z chemického hlediska jsou bílkoviny polymery **aminokyselin** - organických sloučeniny, které obsahují jak karboxylovou skupinu, tak i aminoskupinu

Existuje celá řada dalších organických sloučenin s dusíkem např. kyano sloučeniny, nitrosoaminy, nitridy aj.

Atmosféra - 5. Procesy, dusík

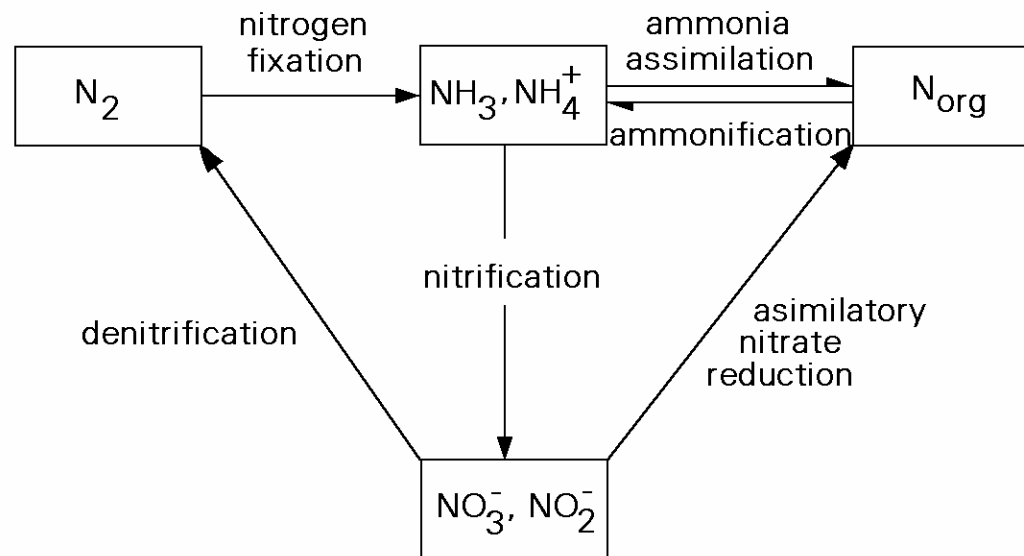
Cyklus dusíku bývá členěn na několik částí:

- **biologické procesy,**
- **abiotické transformace v atmosféře,**
- na **fyzikální procesy a transport sloučenin dusíku**

biologické procesy

prováděné mikroorganismy

- fixace dusíku
- asimilace amoniaku
- nitrifikace
- asimilační nitrátová redukce
- amonifikace
- denitrifikace

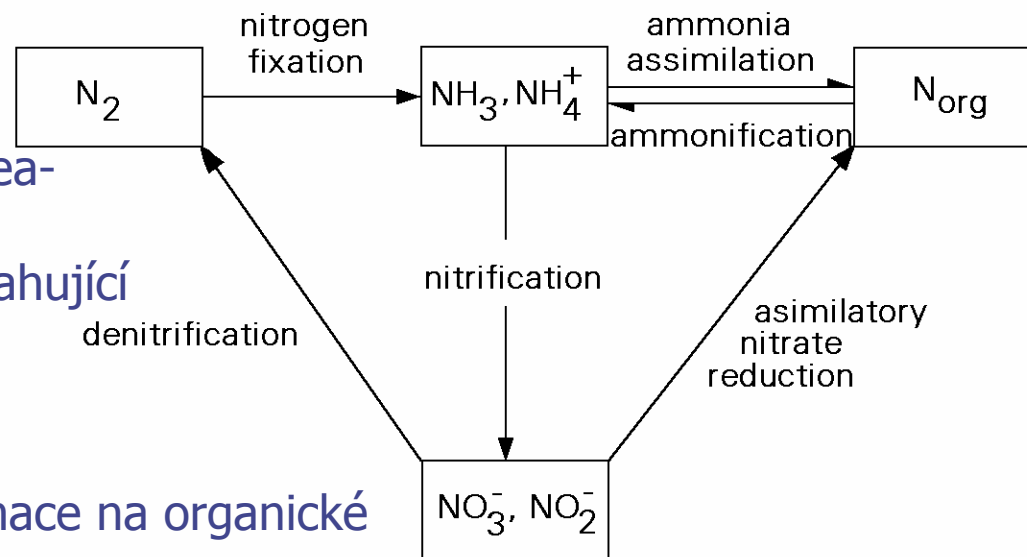
Atmosféra - 5. Procesy, dusík

fixace dusíku - klíčový proces, realizují symbiot. bakterie, sinice, proces umožňuje nitrogenasa obsahující Mo-Fe metaloproteiny
Rhizobium na kořenech *Fabaceae*

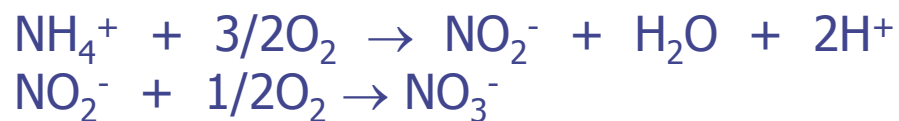
asimilace amoniaku - transformace na organické sloučeniny s dusíkem

amonifikace - první stupeň mineralizace sloučenin dusíku

nitrifikace je oxidace NH_3 nebo NH_4^+ na NO_2^- nebo NO_3^- . Tento proces využívá řada organismů jako zdroj energie *Nitrosomonas*, *Nitrobacter*

nitrifikace je dvoustupňový proces

celková reakce probíhá podle schématu získaná energie
 $\text{NH}_4^+ + 2\text{O}_2 \rightarrow \text{NO}_3^- + \text{H}_2\text{O} + 2\text{H}^+$. slouží pro fixaci dusíku

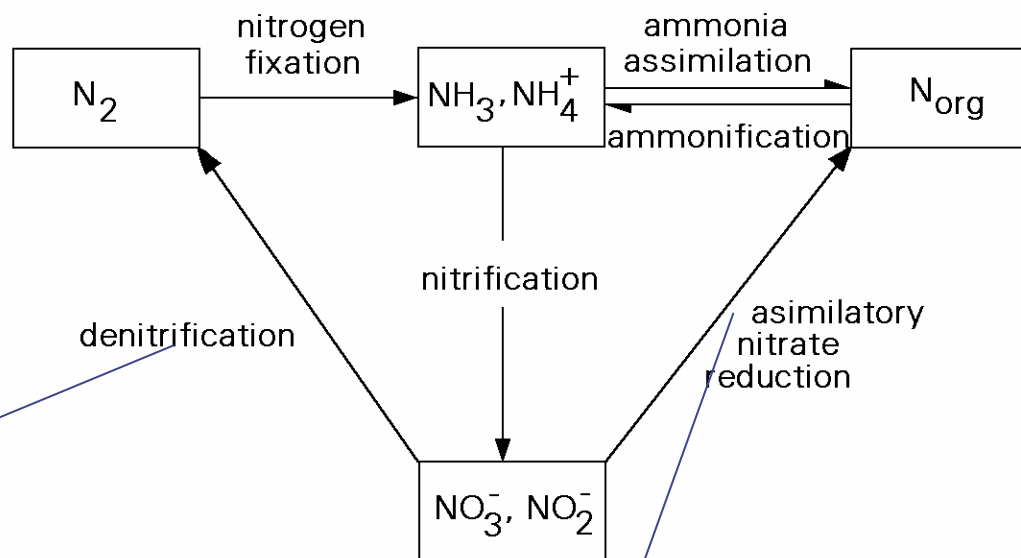

Atmosféra - 5. Procesy, dusík

Denitrifikace je proces redukce NO_3^- na řadu plyných forem dusíku zejména N_2 nebo N_2O . Denitrifikace probíhá přes řadu mezistupňů, propadem elektronů jsou NO_3^- , namísto O_2 , probíhá v mokřadech, hlubokých nádržích

v oxickém prostředí denitrifikační bakterie provádějí normální aerobní respiraci

Asimilace NO_3^- na Norg se nazývá **asimilační nitrátová redukce**, probíhá v aerobním prostředí s nižším množstvím amoniaku

Atmosféra - 5. Procesy, dusík

abiotické procesy sloučenin dusíku

homogenní plynné reakce sloučenin dusíku

- nemají takový význam jako biologické (mikrobiální transformace)
- reakcí se účastní dále O₂, uhlovodíky, fotony
- vznikají radikály, ozon, voda, CO, CH₂O atd, alkylnitráty (hromadí se při fotochemnickém smogu)

např:

heterogenní reakce zahrnují

- rozpouštění plynů a solí ve vodě
- dissociace sloučenin ve vodě
- kondensace kapalin
- krystalizace sněhu a ledu

činnost člověka (pomezí biotických a abiotických procesů)

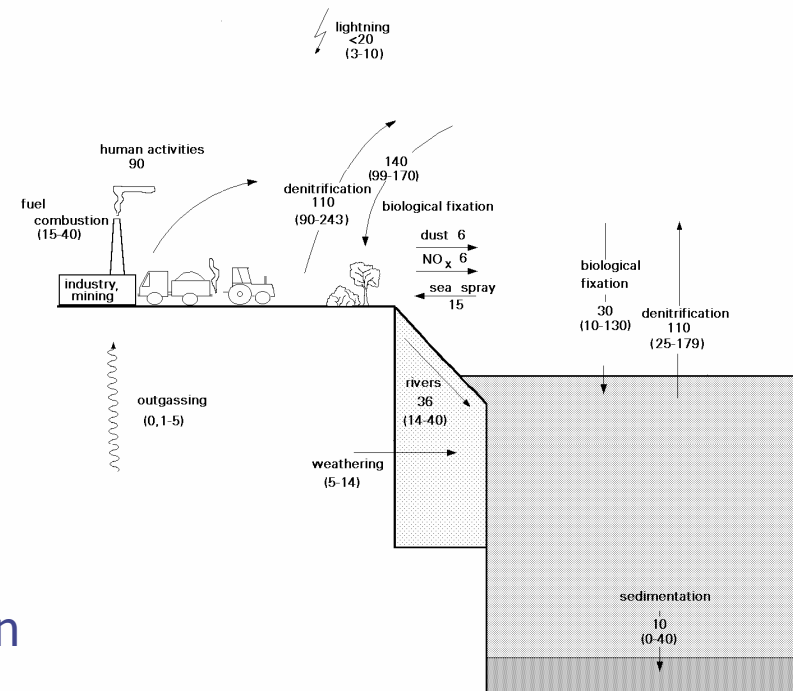
- fixace N₂ z atmosféry, výroba NH₃, HNO₃
- produkce NO_x během spalovacích procesů
- změny v charakteru krajiny, vliv na fixaci, denitrifikaci, nitrifikaci

Atmosféra - 5. Procesy, dusík

Cyklus, nejdůležitější toky:

- biologická fixace
- spalování fosilních paliv
- emise z půd
- výboje v atmosféře
- spalování biomasy
- fotochemická oxidace NH_3
- emise z letadel
- produkce amoniaku v zemědělství

odhady denitrifikace se značně liší,
vliv člověka na denitrifikaci je způsoben
meliorováním mokřadů a naopak
budováním umělých nádrží

10^{12} g rok⁻¹